

Андрій
Леонов

РОБЕРТ КІРК — ЗАСНОВНИК ФІЛОСОФСЬКИХ ЗОМБІ

Замість вступу

Філософські зомбі — це уявні істоти, застосовувані в мисленневих експериментах (*thought experiments*)¹ задля того, щоб загалом спростувати *матеріалістичний* (фізикалістський) погляд на світ і, як наслідок, довести істинність якоїсь із форм *дуалізму*. З точки зору епістемології, філософські зомбі порушують так звану проблему «інших свідомостей» (*other minds*): «якщо квалія не мають жодних фізичних впливів, тоді ніщо не допоможе встановити з певністю, чи має дехто квалія насправді» [Kirk, 2003].

Історичні витoki ідеї зомбі

Варто зауважити, що ще французький філософ Рене Декарт у своєму ключовому творі «Медитації про першу філософію» вже по суті розвинув ідею зомбі, припускаючи, що люди можуть бути просто *автоматами*: «[...] якби випадково не поглянув з вікна на людей, що простують вулицею; як і щодо воску, я, за звичкою, так само кажу, що бачу людей. Однак що ж бачу я, окрім капелюхів та одягу, під якими могли би приховуватися й автомати?» [Медитації, 2014: с. 172].

---

¹ На мою думку, вираз «*thought experiment*» варто перекладати саме як «мисленневий експеримент», на відміну від вже усталеної форми «уявний експеримент». Англійським відповідником слова «уява» (або «виображення») є *imagination*. Натомість *thought* є більш близьким до нашої спроможності щось *збагати* або *осягати думкою*, тобто *conceive*, до чого філософи переважно й апелюють у «*thought experiments*», а саме *conceivability* («збагненність» чи «осяжність»).

Далі Картезій заявляє: «[...] якщо розглядати тіло людини як деяку машину, таким чином влаштовану й складену з кісток, нервів, м'язів, вен, крові та шкіри, що навіть якби в ньому не існувало жодного ума ², воно все одно мало б усі ті рухи, які нині виробляються в ньому не від наказу волі, а відтак і не від ума, — я легко визнаю, що йому було б однаково природно, якби, наприклад, воно хворіло на водянку, потерпати від тієї сухості в горлі, яка зазвичай викликає в умі відчуття спраги, а також налаштовує його нерви й решту частин таким чином, що воно може приймати питво, яке посилює хворобу, так само як (тоді, коли в ньому не було б цієї вади) воно урухомлювалося би подібною сухістю в горлі приймати питво, корисне для себе» [Медитації, 2014: с. 276—278].

У XIX сторіччі доктрина автоматизму дістала назву *епіфеноменалізм* ³. Згідно з Волтером Свенном, «термін “епіфеномен” (*epiphenomenon*) вживали в медицині наприкінці XIX сторіччя на позначення симптому, який відбувався одночасно з хворобою, але без жодного каузального впливу на неї (епіфеномен є чимось на кшталт *другорядного симптому* (*a secondary symptom*) чи просто *залишки* (*afterglow*) реального феномену). Відповідно, у філософії свідомості епіфеноменалізм стверджує, що наші дії мають суто фізичні причини (скажімо, нейрофізіологічні зміни в мозку), натомість наш намір, бажання чи вольовий акт не спричиняють наші дії, хоча самі спричинені фізичними причинами наших дій» [<http://www.iep.utm.edu/epiphen/>].

Хоча «одне з перших чітких формулювань епіфеноменалізму можна знайти в “*Essai de Psychologie*” шведського натураліста і письменника-філософа Чарльза Бонне, яке датують 1755 роком: “душа є просто глядачем рухів свого тіла; [...] останнє виконує всі ці серії рухів, які становлять життя; [...] воно рухається саме по собі; [...] тільки тіло є тим, що репродукує ідеї, порівнює і впорядковує їх; тим, що оформлює міркування, образи, виконує плани всіх видів і т.д. [...] Однак найбільш визначне висвітлення і захист епіфеноменалізму походить від “Президентського звернення до Британської асоціації, відповідальної за просування науки” британського біолога, фізіолога і філософа Томаса Генрі Гакслі, опублікованого у 1874 році, з ілюстративною (*suggestive*) назвою “*On the hypothesis that animals are automata, and its history*”. Гакслі стверджував, що нижчі тварини (*brute animals*) і (ймовірно) людські істоти — це *свідомі автомати*: вони отримують задоволення від свідомого ментального життя, але їхня поведінка визначається виключно (*solely*) фізичними механізмами. Гакслі був переконаний в тому, що тіло людей і тварин є суто фізичним механізмом і що фізичні механізми життя є пояснювані тим же чином, як і всі інші фізичні феномени» [Walter, s.a.].

---

² *Mens*. Англійським відповідником латинського *mens* традиційно вважають *mind*.

³ Поряд з назвою «автоматизм», епіфеноменалізм на початку був також знаний як «теорія свідомого автомату» (*conscious automaton theory*). Див.: [Walter, (s.a.)].

Мабуть, найвідоміший приклад, який унаочнює доктрину епіфеноменалізму Томаса Гакслі, — це приклад каузальної залежності свідомості від мозку: свідомість є свого роду парою, яка є результатом роботи локомотиву (мозку). Пара не справляє жодного впливу на роботу локомотиву і є суцільно результатом роботи його двигуна. Або — вплив свідомості на тіло є не більшим, ніж вплив тіні на тіло пішохода, від якого вона й утворюється⁴.

Сучасна традиція *Philosophy of Mind*: зародження ідеї зомбі

У сучасній традиції філософії свідомості (*Philosophy of Mind*) головним фундатором ідеї філософських зомбі⁵ вважають британського філософа Роберта Кірка⁶. У двох статтях 1974 року «*Sentience and Behaviour*» [Kirk, 1974a] і «*Zombies v. Materialists*» [Kirk, 1974b] британський філософ розмірковує на тему логічної можливості (*logical possibility*) істот, тотожних з точки зору всіх фізичних описів, але без свідомості.

У своїй монографії 2005 року «*Zombies and Consciousness*» Роберт Кірк згадує про те, як він власне прийшов до самої ідеї філософського зомбі: «[...] це почалося на одному з моїх практичних занять зі студентами-першокурсниками. Після мого поспішного викладу головних ліній філософії Райла одна з них сказала: "Але зомбі ж існують, чи не так?" (Вона мала на думці зомбі типу вуду: тодішній світ ще нічого не знав про філософських зомбі.) Згодом я зрозумів, що поза тим, що вона була наївною, таким був і я. Загальний ефект від цього проявився в перетворенні мене зі впертого фізикаліста на зомбі-фрика» [Kirk, 2005: p. 25].

Отже, у цій невеличкій розвідці я коротко розгляну ці дві надзвичайно важливі, але вже призабуті, статті Кірка, в яких фактично й започатковано історію *філософських зомбі*.

Ден. У статті «*Sentience and Behaviour*» [Kirk, 1974a] Роберт Кірк заявляє, що «є принаймні логічно⁷ можливим, що може існувати організм, нерозрізнений від нормальної людини в усіх анатомічних, поведінкових та інших спостережуваних аспектах, але при цьому нечуттєвий. І це припущення не залучає жодної очевидної спрямованості на скептицизм: прийняття такого припущення видається сумісним зі знанням про те, що фак-

⁴ Вплив епіфеноменалізму на ідею філософських зомбі прямо підтверджує і їх винахідник, Роберт Кірк: «Цілком ясно, що з епіфеноменалізму випливає (*entail*) можливість зомбі» [Kirk, 2005: p. 8].

⁵ Як попередника філософського зомбі варто також згадати «людину імітацію» (*imitation man*) Кіта Кемпбела, «чий "стани мозку у своїх фізико-хімічних властивостях точно відповідали нашим", але який не відчував болю і не бачив кольорів» [Kirk, 2003].

⁶ Як підтвердження цієї тези див., напр.: [Алексеев, 2008: с. 131; Иванов, 2013: с. 36—37; Антологія, 2014: с. 338].

⁷ Р. Кірк зауважує, що поняття «логічний» він вживає у дуже ліберальному смислі, що також включає й поняття «концептуальний» [Kirk, 1974a: p. 44].

тично таких організмів не існує. Але питання про його валідність має безпосередній стосунок як до психофізичної проблеми, так і до філософії сприйняття. Якщо можна продемонструвати його валідність, то певні вельми поширені погляди стосовно аналізу звітів досвіду доведеться полишити, й тоді, як може вижити Матеріалізм, важко уявити собі. Але якщо можна продемонструвати його хибність, тоді, здається, Матеріалізові ніщо не загрожує» [Kirk, 1974a: p. 43]. За свою мету Кірк ставить показати, що зомбі є дійсно логічно можливими [Kirk, 1974a: p. 43].

Свій опис Кірк починає з історії людини на ім'я Ден, який зі стану цілком нормальної людини почав поетапно перетворюватися на зомбі.

Одного дня, серйозно порізавши руку, Ден дуже здивувався, оскільки, незважаючи на «больову ситуацію» (*pain-situation*) (тобто ту ситуацію, в якій нормальна людина страждатиме від болю) і «больову поведінку» (*pain-behavior*) (наприклад, больові здриги (*winces*), стогін (*groans*) і зойки, як-от «Болить мов у пеклі!»), Ден не відчував ніякого болю взагалі. Він наполягав на тому, що над своєю «больовою поведінкою» він не мав ніякого контролю і відчував себе радше «лялькою», ніж нормальною людиною: його больові стани нагадували несвідоме смикання пальця (*one's finger involuntarily twitching*), яке, наприклад, можна спостерігати у нормальної людини [Kirk, 1974a: p. 44].

Через шість місяців Ден починає помічати, що втрачає ще одну свою здатність, а саме чуття нюху (*sense of smell*). Коли він, наприклад, нюхає троянди, він не відчуває ніякого запаху взагалі, але його поведінка зберігається такою самою, якою вона була, коли він ще міг розрізняти запахи. Він, як і раніше, може сказати: «Це просто прекрасний запах», і його обличчя виражатиме задоволення, але феноменально ніякого запаху троянд він при цьому не відчуватиме: «весь його вираз обличчя і рухи органів мовлення (так він, здається, думав) були несвідомі, так само як і в продукуванні речень, які "виражали" чи "описували" біль у больових ситуаціях» [Kirk, 1974a: p. 46–47]. Згодом Ден залишився тільки з двома органами чуття: зором та слухом, а потім втратив і ці останні. Деякі з його близьких друзів почали підозрювати, що у Дена дійсно «всередині тиша й темрява» (*«silent and dark within»*)⁸ і він перетворився на зомбі [Kirk, 1974a: p. 44–49]. Але, оскільки його поведінка залишалась такою, наче він і не втрачав жодного зі своїх органів чуття, вони дійшли висновку, що, врешті, він нормальний [Kirk, 1974a: p. 49].

Незалежно від того, що психологічно дуже важко, ба навіть неможливо повірити у зомбі, це автоматично не означає їх хибність: «те, у що психологічно неможливо повірити, як наслідок не обов'язково має бути хибним», а головна мета Кірка — «показати лише логічну можливість Зомбі» [Kirk, 1974a: p. 49].

---

⁸ Порівняй із відомими метафорами Чалмерса: «Зомбі є просто чимось фізично тотожним мені, але не має свідомого досвіду – всередині нього суцільна темрява» [Чалмерс, 2015: с. 62]; «Чому вся ця обробка інформації не відбувається "напотемки", без будь-якого внутрішнього відчуття?» [Чалмерс, 2013: с. 127].

Як австралієць Девід Чалмерс у своєму *magnus opus*, «The Conscious Mind» [Chalmers, 1996]⁹, де «ідея зомбі проти фізикалізму вживається найбільш систематично» [Kirk, 2003], так і британець Роберт Кірк у цій своїй статті доводять, що немає логічного *випливання* (*entailment*) від мозку до свідомості. Апелюючи до уявного скептика, Кірк стверджує: «Тільки тому, що він уже знає про те, що людські істоти є чуттєвими (*sentient*), він схильний казати, що з наявності нормального людського мозку *впливає* (*entail*) стан чуттєвості. Крім того, поняття структури та хімічної композиції, як видається, не мають жодних релевантних зв'язків з поняттями чуттєвості» [Kirk, 1974a: p. 54], а «з виконання релевантних каузальних функцій нормальним людським мозком не впливає (*entail*) чуттєвість (*sentience*) особи, яка має цей мозок» [Kirk, 1974a: p. 54]. Отже, «не існує хороших *апріорних* аргументів проти тієї можливості, що дві речі можуть відрізнитися у важливому аспекті й бути нерозрізненими через спостереження їхніх поточних структур і станів» [Kirk, 1974a: p. 58].

Згідно з Кірком, «дійсно, важко побачити, як будь-яка версія Матеріалізму могла би бути примиреною з логічною можливістю Зомбі, за тієї умови, що ми є чуттєвими» [Kirk, 1974a: p. 60].

Гулівер versus Зулівер. У своїй наступній статті «Zombies v. Materialists» [Kirk, 1974b] того самого 1974 року Роберт Кірк продовжує доводити логічну можливість зомбі і як наслідок — хибність матеріалізму.

Щоб підтвердити цей висновок, а саме те, що з фізичного не впливає (*entail*) свідомість і Теза про впливання ментального з фізичного (*The Entailment Thesis*) є хибною, Кірк пропонує нам уявити наступну ситуацію. Спробуймо уявити Гулівера в Ліліпутії. Але, на відміну від оригінального Гулівера, описаного в оповідках Джонатана Свіфта, наш герой у своїх подорожах зіткнувся з такою-от бідою: «він зустрів расу істот, навіть менших за Ліліпутів, але технологічно набагато більше розвинених (*advanced*), ніж ми самі. Команда вчених (Мозкова Команда) вторглася до його голови, від'єднала нервові закінчення, які йдуть до та від його мозку, через що зробила їх недієвими. З того, що залишилося від нервової системи, вона під'єднала до монітору входи (*inputs*) через аферентні нерви¹⁰, а виходи (*outputs*) почала посилати через еферентні нерви¹¹, таким чином продукуючи поведінку, нерозрізненну із поведінкою нормальної людини. Таким чином, Мозкова Команда перебрала на себе ті функції мозку Гулівера, які керували його поведінкою, а їхня завзята орієнтація на цей проект впевнила їх у тому, що істота (*entity*), частиною якої тепер вона стала, була *схильною* (*disposed to*)

⁹ Особливо див.: [Chalmers, 1996: p. 94–99; Чалмерс, 2015: с. 60–67].

¹⁰ Передають нервові імпульси від рецепторів або органів відчуття до центральної нервової системи.

¹¹ Передають нервові імпульси від центральної нервової системи до виконавчих елементів, таких як м'язи або залози.

поводити себе як людина. Я називатиму цю істоту Зулівером» [Kirk, 1974b: p. 143—144].

Незважаючи на те, що Зулівер поводить себе в усіх відношеннях як нормальна людина, у нього немає ніякої чуттєвості, або, як ми би зараз сказали, феноменальної свідомості, оскільки «Зулівер був нічим іншим, як супер-лялькою, з ляльководами-резидентами» [Kirk, 1974b: p. 144]. Отже, свідомість *не впливає (entail)* з поведінки.

На думку Кірка, Зулівер є яскравим контрприкладом проти «аналітичного біхевіоризму» та «каузального аналізу», згідно з якими «ментальний стан є, грубо кажучи, відповідальним за реалізацію певного різновиду поведінки» [Kirk, 1974b: p. 144—145].

Незважаючи на те, що Зулівер поводить так, наче він переживає біль: дригається (*winces*), стогне (*groans*) тощо, з цього не випливає, що він насправді має біль, оскільки у цьому разі каузальні стани є власне такими, що спричинені діяльністю Мозкової Команди і відповідають за нервові входи та виходи, а також за кінцеву поведінку: «Каузальні функції, що, як правило, аналітично корелюють з болем, виконуються. Але із самого факту, що вони виконуються, ще не випливає (*entail*), що Зулівер відчуває біль» [Kirk, 1974b: p. 145]. Згідно з Кірком, Зулівер є також контрприкладом і проти «матеріалістичної теорії тотожності» [Kirk, 1974b: p. 146].

Навіть якщо через внутрішні модифікації у мозку спробувати повернути Зулівера до стану чуттєвості Гулівера, то ми не матимемо міцної опори для переконання в тому, що навіть якщо ця чуттєвість з'явиться, то це буде тільки результатом цих модифікацій у мозку, оскільки не існує *прямого* впливання (*entailment*) від фізичного опису до свідомості [Kirk, 1974b: p. 147].

Цю свою статтю Роберт Кірк завершує так: «ми маємо усвідомити (*recognize*), що для нас існує щось більше, ніж те, з чим матеріалісти є спроможними погодитися» [Kirk, 1974b: p. 152].

На завершення варто зауважити, що, на відміну від австралійця Девіда Чалмерса, який із самого початку апелює до ідеї філософських зомбі у книзі 1996 року (хоча, на мою думку, можна сміливо стверджувати, що у своїй програмній статті 1995 року Чалмерс вже фактично апелює до цієї ідеї) і який досі залишається прихильником та головним пропонентом цієї ідеї у традиції філософії свідомості, британець Роберт Кірк, увівши концепцію філософських зомбі до традиції *Philosophy of Mind*, у подальшому намагався (і досі намагається) довести, що ідея філософських зомбі є хибною (див., напр.: [Kirk, 2005])¹².

---

¹² Наприклад, на офіційному сайті філософа стосовно цієї монографії сказано: «Певною мірою, книга "Zombies and Consciousness" виправляє помилку захисту можливості зомбі у статтях 1974 року» (<http://www.nottingham.ac.uk/philosophy/people/robert.kirk>). Згідно із самим Кірком, однією з цілей цієї книги було «[...]показати некогерентність ідеї зомбі» [Kirk, 2005: p. 217].

ДЖЕРЕЛА / REFERENCES

- Алексеев, А. Ю. (2008). Определение философских зомби. В: *Философские науки*, 1, 126–148.
- Антологія сучасної аналітичної філософії, або Жук залишає коробку* (2014). Л.: Літопис.
- Иванов, Д. Б. (2013). *Природа феноменального сознания*. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ».
- «Медитації» Декарта у дзеркалі сучасних тлумачень: Жан-Марі Бейсад, Жан-Люк Марйон, Кім Сан Он-Ван-Кун (2014) (Пер. з фр. і лат.). К.: Дух і Літера.
- Чалмерс, Д. (2013). Лицем до лица з проблемою свідомості. В: *Актуальні проблеми духовності*. Кривий Ріг, 14, 121–152 (Переклад з англійської А. Леонова за науковою редакцією Я.В. Шрамка).
- Чалмерс, Д. (2015). Аргумент 1: Логічна можливість зомбі (переклад з англійської А. Леонова). В: *Філософська думка*, 2015, 60–67.
- Chalmers, D. J. (1996). *The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory*. New York: Oxford University Press.
- Kirk, R. (1974a). Sentience and Behaviour. In: *Mind*, 83, 43–60.
- Kirk, R. (1974b). Zombies v. Materialists. In: *Proceedings of the Aristotelian Society*. 48, 135–152.
- Kirk, R. (2003). Zombies. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
- Kirk, R. (2005). *Zombies and Consciousness*. New York.
- Walter, S. (s.a.). Epiphenomenalism. In: *Internet Encyclopedia of Philosophy* (<http://www.iep.utm.edu/epiphen/>).

Статтю одержано / Received 06.04.2016

Леонов, Андрій — магістр філософії, випускник кафедри філософії Дніпропетровського національного університету ім. Олесь Гончара. Сфера наукових інтересів — філософія свідомості, філософський переклад, філософія Рене Декарта, феноменологія.

Leonov, Andrii — M.A. in philosophical sciences, Graduate of the Department of Philosophy, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. Sphere of scientific interests: Philosophy of Mind, philosophical translation, Rene Descartes' philosophy, phenomenology.
